

מ ב א

ספר שופטים הוא השני בספרי נביאים ראשונים. הספר נקרא בשם 'שופטים' כבר בברייתא הידועה בבבא בתרא יד ע"ב הדנה בסדרם של ספרי נביאים לשמותיהם ולמחבריהם. אל נכון נקרא הספר בשם שופטים על שם המנהיגים-השליטים שעמדו להם לישראל בתקופה שבין ההתנחלות לבין ראשית המלוכה. שופט בספרנו זה אין פירושו דיין היושב על כס המשפט ופוסק בדברי ריבות ובענייני חוק ודת, אף על פי שהיו בודאי בין השופטים שעסקו גם בכך. מעיקרו של דבר היו האישים, שהכתוב קורא להם שופטים, מושלים שהתיצבו בראש העם. כיון שהיתה זו תקופה סוערת של מלחמות, היה עיקר תפקידו של המנהיג להדוף את האויב ככתוב: ויקם ה' שפטים ויושיעום מיד ססיהם (ב טז), ולהלך שם: והיה ה' עם-השפט והושיעם מיד איביהם כל ימי השופט כי ינחם ה' מנאקתם מפני לחציהם ודחקהם (שם פסוק יח). יתר על כן גם הפועל 'שפט' משמעותו בלשון התקופה 'הנהג' ולעתים 'הנהג בקרב' ככתוב: ויקם ה' מושיע לבני ישראל ויושיעם את עתניאל בן קנו... וישפט את ישראל ויצא למלחמה (ג ט-י), וכן הוא אומר: ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו, והיינו גם-אנחנו ככל הגוים וישפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את-מלחמתנו (ש"א ח יט-כ). בצדק מתרגם יונתן שופטים – 'נגידין' (עי' למשל בתרגום ל-ב טז, יז, יח, יט), שענינו: מנהיג מושך שהעם נמשכים אחריו.

ספר שופטים הוא, אפוא, ספר המנהיגים-המצביאים-השליטים של התקופה. את מעמדו של יפתח מגדיר הכתוב שלוש פעמים. 'והיית לנו לראש לכל ישיבי גלעד' (יא ח) אומרים הזקנים, יפתח עונה לעומתם: אנכי אהיה לכם לראש (שם פסוק ט), ולבסוף: וישימו העם אותו עליהם לראש ולקצין (שם פסוק יא) ולקמן הוא אומר: וישפט יפתח את ישראל (יב ז). הוא אומר: 'שפט' בהקשרים אלה פירושו הנהג, היות לראש ולקצין. ברם, יש להבין את יחודו של השופט הישראלי לעומת השופט באומות אחרות דוברות עברית. השופט בקרת חדשה (=קרתנו) הוא לפי כל הסימנים אדם המחזיק בשררה קבועה בעלת סמכויות מוגדרות. לא כן השופט הישראלי שהוא מנהיג 'כריסמתי', מושיע שמקים ה' להציל את עמו מיד שוסהו, המתציב בראש העם בעת צרה, כי רוח ה' מפעמו. גבולות סמכותו של השופט אינם קבועים, תחומי פעולתו אינם מוגדרים ובדרך כלל אין הוא מוריש שררתו לבניו אחריו. השופט הישראלי אינו שליט-מצביא מקצועי, כי אם אדם מתוך העם, שרוח ה' מעוררתו בשעת הצורך. שונים היו השופטים הישראליים איש מרעהו מן הקצה אל הקצה, וכל אחד ואחד פעל כפי הבנתו וכיד סגולותיו וכישוריו. עתניאל בן קנו היה מתנחל-מצביא, דבורה היתה נביאה, יאיר הגלעדי יחסן, אמיה, בעל בעמיו, יפתח בן אשה זונה, ראש לגדוד של אנשים ריקים, שמשון לוחם-נוקם במחתרת, נזיר בעל יצרים 'הולך אחר עיניו'. לא ראי זה כראי זה ואין תחומי פעולתו של זה כתחומי פעולתו של זה. בקש הכתוב כנוי כולל ההולם את כל המנהיגים-המצביאים השונים הללו – וקרא להם 'שופטים'.

1 באחת הנוסחאות של תרגום פשיטתא נקרא ספר שופטים בשם ספר פרוקי (ספר מושיעים). גם בעמים אחרים דוברי ניבים עבריים היה רוח הכינוי 'שופט' במובן מנהיג-מושל. זה היה תארים של שליטי קרת חדשה (קרתנו) מאות שנים אחרי תקופת השופטים בישראל. עוד הסופר הרומי ליביוס (Livius) (37 XXVIII) מכנה את שליטי קרתנו בשם Sufetes ואף בכתובות רומיות שנמצאו במקומות שונים בצפון אפריקה נזכרו Sufetes, היינו השופטים = המושלים של ערים ומחוזות שיושביהם היו דוברי עברית-פונית.

נראה כי אחת המגמות של ספר שופטים הוא דוקא להבליט את השוני הרב של מנהיגי התקופה ואף את ארחהם ורבעם של השופטים. לא העלים הכתוב כי כמה מן השופטים היו רחוקים מאד מן השלמות, אך כולם עמדו להם לבני דורם לחלצם מצרה. בקש הכתוב ללמדנו כי ה' הקים בכל עת מושיע מתאים למסיבות וראוי לדור ולא דוקא חסיד כליל המעלות כפי שהיינו מבקשים לפי קוצר בינתנו האנושית, כי נעלמות דרכי ההשגחה, כמו שנאמר: מי תכן את רוח ה' (יש' מ יג).

זאת ועוד. כבר אמרו חכמים פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה (בבא בתרא עה). אפשר להמשיך ולומר ברוח זו כי השופטים נמשלו לכוכבים: מהם זעירים, מהם גדולים, מהם עמומים, מהם זוהרים – הכל לפי צרכי השעה ופני הדור. לא היתה התקופה זכאית למנהיגי גדול כמשה וכיהושע, ואולי לא היו המסיבות צריכות לכך.

תקופת השופטים היתה המשכה של תקופת הכבוש, אך שונה הימנה בתכלית והכתוב מטעים זאת בפתח הספר. דורם של יהושע והזקנים דור זכאי היה ככתוב: ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים (ב ז) ואילו אחר כך בתקופת השופטים: ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'... ויעזבו את ה' אלהי אבותם... (שם פסוק יא-יב). עובדת יסוד זו הינה קו מנחה במבנה הספר ובמגמתו העיקרית.

חלוקת הספר ומגמותיו

לפי תכנו מתחלק ספר שופטים לשלושה חלקים שונים זה מזה בתכלית וסוד צרופם הוא פשר המגמה העיקרית של הספר.

החלק הראשון מתחילת פרק א עד פרק ב פסוק ה. חלק זה הוא 'גאוגרפי' באפיו. כולו ענייני התנחלות, ערים ומחוזות שנכבשו אחרי תקופת יהושע ולעומתם רשימת מובלעות כנעניות בתוך נחלות השבטים, מקומות שלא נכבשו. המסגרת הכרונולוגית של חלק זה בספר שופטים מפורשת בתחילתה ורמוזה בסופה. מפורשת בתחילתה כיצד? דברי הפתיחה של הפרק הראשון הם: ויהי אחרי מות יהושע. ואלו בסופה אין הכתוב מציין תאריך, ואולם תוכחת הנביא ('מלאך ה') בתחילת פרק ב סמוכה וצמודה לרשימת המובלעות הכנעניות, שאחת החשובות שבהן היא ארץ העמקים: ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנותיה ואת תענך ואת בנותיה... ואת יושבי יבלעם (דרומה לג'נן של ימינו) ואת בנותיה ואת יושבי מגדו ואת בנותיה... ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והוריש לא הורישו (א כז-כח).

אימתי 'חזק ישראל' על ערי כנען שבעמק? דבר זה מפורש לקמן בפרק ד-ה. היה זה לרגל תבוסת סיסרא וחילו על הקישון. הוה אומר: החלק הראשון של ספר שופטים עניינו כבוש והתנחלות בפרק הזמן שבין מות יהושע לבין תקופת דבורה-ברק. הכתוב מלמדנו כי אך שבט יהודה ובני שמעון הלכו בדרכו של יהושע והוסיפו לכבוש ולהתנחל ואילו יתר כל השבטים זנחו את מצות כבוש הארץ, 'כרתו ברית' עם שארית כנען, מקצתם שמו למס, אך הורש לא הורישו.

כמה מאות מובלעות כנעניות נמנו כבר בספר יהושע, אך אינה דומה, כאמור, תקופת יהושע לתקופת השופטים. ביהושע נאמר על ערי העמק: ולא יכלו בני מנשה להוריש את הערים האלה (יהושע יז יב), ואילו בשופטים נאמר על אותן ערים (א כז) ולא הוריש מנשה; שוב אין כאן חוסר יכולת. אדרבה: ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והוריש לא הורישו. אף בכל שאר המובלעות נוהר הכתוב מלומר 'לא יכלו' והריהו אומר 'לא הוריש' ללמדך ששוב אין זה ענין של יכולת, כי אם של רצון. רוב שבטי ישראל

התכחשו למצות כיבוש הארץ, התעלמו מן האזהרה החמורה: והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה... ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם וצוררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה. והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם (במ' לג ג-ו). הדורות שלאחר יהושע (פרט ליהודה ושמעון, כאמור) השלימו עם שארית כנען והתערבו בהם ועברו על דברי התורה: השמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ אשר אתה בא עליה פן יהיה למוקש בקרבך (שם' לד יב).

כללו של דבר, החלק הראשון בספר שופטים בא ללמדנו כי נכשלו ישראל כשלון גדול בתקופת השופטים ולא מלאו את החובה הראשונה שלשמה נכנסו לארץ, היינו כיבוש וישיבה. חובה זו מוטלת על כל דורות ישראל עד אשר תקום להם לנחלה כל הארץ שנצטוו לכבושה (ע' במ' לד ז). ואילו רוב שבטי ישראל משכו ידם מן החובה הזאת אחרי מות יהושע. חלק זה של הספר מסתיים בפסוקי פורענות (ב א-ה) שהינם למעשה תמצית של נאום תוכחה נבואי מקיף על העוון של כריתת ברית עם הכנעני ועל תוצאותיו החמורות שלא תאחרנה לבוא. החלק השני של הספר מתחיל בפרק ב פסוק ו ומסתיים בסוף פרק טו. בפתח החלק הזה מחזיר אותנו הכתוב לאחרית ימי יהושע והריהו מספר והולך עד מות שמשון. מסגרת כרונולוגית חדשה ועצמאית זו מעידה שאין כאן המשך לחלק הראשון, כי אם חלק שני, מקביל לו. גם אפיו של חלק שני זה שונה – הוא היסטורי בעיקרו. לפנינו כאן סידרה של מאורעות היסטוריים. הצד השווה ברוב התיאורים ההיסטוריים הבודדים הללו, שישראל נמסרים ביד אויב עד שקם שופט המושיע אותם. הכתוב מדגיש בכל סיפור מאורע כזה – וזו תכלית כל הספורים האלה – כי הגורם למפלתם של ישראל הוא כי 'עשו את הרע בעיני ה'' והשופט המושיע אינו אלא שליח ה' שהקים אחרי שישראל חזרו וזעקו אליו בצרתם. 'הרע בעיני ה'' בחלק זה של ספר שופטים הוא הכשלון השני הגדול של התקופה, היינו עבודת אלילים ככתוב: ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים. ויעזבו את ה' אלהי אבותם וכו' (ב יא-יב ואילך). החוט המקשר בין החלק הראשון 'הגאוגרפי' של הספר לבין החלק השני 'ההיסטורי' הוא כי שני הכשלונות החמורים של ישראל באותה התקופה זניחת המשך הכיבוש (שבחלק הראשון) ועבודת אלילים (העומדת במרכז החלק השני), צמחו משורש אחד, הלא הוא כריתת ברית עם שארית הכנעני יושב הארץ.

החלק השני הגדול הינו גוף ספר שופטים המתאר את השופטים המושיעים ומעלליהם ועל שמו נקרא הספר כולו – שופטים. חלק זה מתייחד לא רק במסגרת כרונולוגית עצמאית ובאופי מיוחד – כמבואר למעלה – אלא שהכתוב מקדים לו גם הקדמה מיוחדת (ב ו-ג ו) המסבירה בהרחבה יחסית את ההשקפה ההיסטוריוסופית הנבואית המונחת ביסודם של ספורי השופטים. כדאי להעיר כי יש בו בחלק זה של הספר מעין חלוקת פנימית לשני חצאים. מפרק ב ו עד פרק י ה רוב קורות התקופה ושמותיהם ומעלליהם של השופטים, ואילו מפרק י פסוק ו עד סוף פרק טז מגולל הכתוב בעיקר את פרשת שני המשעבדים האחרונים: עמון במזרח ופלשתים במערב. למחצית זו מקדים הכתוב מעין מבוא מיוחד (י ו-טז), לטעמה ולמשמעותה של חלוקה זו – עיין לקמן.

החלק השלישי, האחרון, של הספר מתחילת פרק יז עד סוף פרק כא מכיל שתי פרשיות שהן שני סיפורי מעשים: פסל מיכה, המספר דרך אגב גם את פרשת התנחלות בני דן בצפון (יז-יח), ופילגש בגבעה (יט-כא). פסל מיכה הוא סיפור השם ללעג את עבודת ה' בנוסח

2 ודוק, הפרשה פותחת שם: צו את בני ישראל... זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה וכו'.

כנעני-אליילי ואת ההווי והמידות וארחות החיים שהקיפות. פילגש בגבעה היו סיפור קודר-מחריר על גלוי עריות פראי, שלמדו בני בנימין משכניהם הכנענים ועל מלחמת אחים עקובה מדם בעטיו. לחלק השלישי הזה אין מסגרת כרונולוגית מכוונת. הוא אינו המשך של שני החלקים הקודמים, אף אין רצף ברור בין שני המעשים. מתוך פרטים מסוימים (כגון התנחלות בני דן, פניחס בן אלעזר בן אהרן הכהן במעשה פילגש בגבעה, כ כח) מסיקים מפרשים קדמונים גם חדשים, כי שני המעשים אירעו בראשית תקופת השופטים ולא נסדרו בסוף הספר, אלא בגלל משמעותם ולקחם הנבואי; נראה כי מגמתם להציג את ההידרדרות וההסתאבות של עם הסגולה בתועבות כנען.

נמצאו למדים כי שלושת חלקי ספר שופטים שונים זה מזה בתוכנם ובצביונם ואינם מהוים סיפור רצוף מבחינה כרונולוגית. אולם מתארים הם שלוש בחינות, שלושה פנים פסולים של המציאות הישראלית בתקופת השופטים: הצד השווה בשלוש בחינות אלה שהינן תוצאה של חיי צוותא עם שארית כנען. שלושת החלקים השונים של ספר שופטים מוליכים את הקורא-המתבונן אל המסקנה האחת, כי כריתת ברית עם הכנענים וחיי צוותא עמהם היו אם כל חטאת והשחתה.

עד כאן אשר ללקח האחד שאליו מוליך הכתוב, בשלוש דרכים. ואשר למקורו של מבנה משולש זה, נראה כי הוא מבוסס על מורשת אבות קדומה. כי הגה שלושה יעודי יסוד הועיד הכתוב – החל מאברהם אבינו – לישראל על אדמתו. חשיבות יתרה נודעת מבחינה זו לבראשית יז ז-ח: והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדרתם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו. ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלהים. כבר העירו פרשנים קדמונים³ וגם חדשים, כי יעודים אלה אינם בגדר הבטחה גרידא. הם יעודי חובה, יסודות שעליהם קיומו והיותו של ישראל עומדים. והנה שלושה הם יסודות אלה:

א. ארץ ישראל – אחוזת עולם, כלומר חובת ירושה וישיבה; ב. להיות לך לאלהים ולזרעך, כלומר ייחוד ה' ואסור עבודה זרה; ג. ברית בין ה' לבין זרע אברהם ויצחק (יז כא). היינו עם בחירה, עם סגולה. יסודות אלה חוזרים ונשנים ביצחק וביעקב וגם בדברי הנביאים כגון בנבואת יחזקאל: וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים (יח' לו כח).

זהו פשר הרכבו המיוחד של ספר שופטים. ישראל נכשלו בתקופה שלאחר מות יהושע. לא עמדו בשום אחת משלוש משימות היסוד שלשמן נכנסו לארץ.

בחלק הראשון (א – ב ה) מראה הכתוב כיצד חטאו רוב שבטי ישראל ליעוד הראשון, לחובת ירושה וישיבה באחוזת עולם שנתנה להם.

בחלק השני (ב ו – טז לא) מלמד הכתוב כי לא שמרו ישראל אמונים ליעוד 'להיות לך לאלהים', וילכו אחרי אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיהם... ויעזבו את ה' ויעבדו לבעל ולעשתרות' (ב יב-יג).

בחלק השלישי (יז-כא) מלמדנו הכתוב כיצד הושחת ונמחק ייחודו של עם הבחירה, עם ה', משהתערב בכנענים ולמד דרכיהם.

כאמור, שונים שלושת חלקי הספר בתוכנם ובצביונם, אך חותרים הם למגמה-מסקנה אחת. לפיכך נעץ הכתוב סופו של הספר בתחילתו.

מצאנו בראש פרק א: וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה

³ עי' למשל רש"י שם ד"ה לאחוזת עולם.

להלחם בו. ויאמר ה' יהודה יעלה. וכיוצא בו בפרשה האחרונה של הספר, פרשת פילגש בגבעה: וישאלו באלהים ויאמרו בני ישראל מי יעלה לנו בתחלה למלחמה עם בני בנימין ויאמר ה' יהודה בתחלה (כ יח). אותה הלשון, אלא שבמקום הכנעני בני בנימין. רמז הכתוב, כי בסופו של דבר היתה מלחמת ההשמד האכזרית בבני בנימין וביבש גלעד תוצאה של זניחת המלחמה בכנעני. במקום שנצטוו להלחם – השלימו, במקום שהיה צריך להיות שלום ואחווה – היתה מלחמת חרמה.